

5.3. США та новий «східноєвропейський порядок денний»: оцінка американських політологів (І. М. Коваль)

Геополітичне положення Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) за останні 25 років змінювалося так швидко, охоплення країн регіону західними інститутами відбувалося такими темпами, що за цими процесами інколи не встигають навіть ті політики й експерти, для яких зростання американського впливу є найвищим пріоритетом. Так, Г. Кіссінджер у своїй книзі, яка вийшла в США всього за рік до пражського саміту НАТО (2002 р.), стверджував щодо розширення Північноатлантичного альянсу за рахунок балтійських країн, що «наближення військових структур НАТО ближче до ключових центрів Росії могло би перешкодити конструктивній участі Росії у світовому порядку, що складається» [1, с. 53].

Серед тих експертів, які не відчували у зв'язку з цим страхів й закликали сміливіше освоювати східноєвропейський регіон, можна відзначити Р. Асмуса, колишнього помічника держсекретаря США з європейських справ (1997-2000). Він зазначав, що оздоровлення євроатлантичного співтовариства потребує нового порядку денного. Після того, як у 1990-ті рр. було виконано історичне завдання (включення в це співтовариство країн ЦСЄ), настав час зробити ще один масштабний крок. Цей крок буде пов'язаний з включенням «України, що демократизується, до складу Заходу», усуненням «останньої в Європі тоталітарної диктатури» в Білорусі й, зрештою, допомогою Росії в її «трансформації у демократичного, сучасного й прозахідного партнера» [2, с. 23-24].

Входження країн колишнього «східного блоку» до західних інститутів сталося в той момент, коли самі перспективи збереження Заходу як геополітичної й цивілізаційної спільноти піддаються серйозним сумнівам по обидва боки Атлантики. Проте це не означає швидкого згасання НАТО та розпаду євроатлантичного співтовариства, як час від часу передвіщають деякі скептично налаштовані експерти на Заході.

Зроблена напередодні іракської війни заява тодішнього міністра оборони США Д. Рамсфелда, в якій він протиставив «нову» Європу «старій», підсилила в східноєвропейських елітах відчуття власної значущості й створила враження, що в трансатлантичне співтовариство, яке застоялося, вливається «свіжа кров». Проте можна прогнозувати, що криза ідентичності альянсу відчуватиметься постійно, не дивлячись на всі зусилля з його перебудови. Країни, які нещодавно вступили до нього й ще не позбавилися від своїх комплексів, пов'язаних з багаторічним перебуванням в «радянській імперії», сприймають таку ситуацію особливо хворобливо. Коли їм доводиться робити вибір між Америкою та Європою, тобто між тими, кого вони звикли сприймати як два нерозривні компоненти єдиного вільного світу, покликаного допомогти їм позбавитися від пережитків колишньої епохи, вони часто опиняються в скруті.

Цілком реальною цінністю для США стала можливість використання території й інфраструктури низки нових союзників для розміщення нових об'єктів, перекидання своїх сил до гарячих точок або розташування там потужностей з метою ведення розвідувальної діяльності. На думку голови підкомітету з європейських справ сенатського комітету з міжнародних справ Дж. Аллена, ці переваги полягають у наступному: «1. Вони (країни ЦСЄ – І. К.) розташовані ближче до витоків нинішніх загроз. На будь-якій карті практичні оперативні переваги Румунії і Болгарії дійсно є очевидними. 2. Вони хочуть нашої присутності там. Нас не може не тішити те, що за контрастом з недавніми настроями в Німеччині, а також у Франції, яка десятиліттями відмовлялася приймати наші війська на своїй території, такі країни як Румунія і Болгарія запросили нас до себе. 3. Витрати на це будуть економічно виправданими... операції – менш вартісними. Утримання гарнізону біля Бухаресту обходиться менше ніж біля Бонну» [3].

Для США входження в американську орбіту саме тих країн, які раніше були частиною «радянської імперії», важливо в першу чергу з політичної точки зору. Це входження, на думку Вашингтону, має працювати на поширення демократії серед сусідніх регіонів.

Віце-президент США Дж. Байден, будучи головою сенатського комітету із закордонних справ, підкреслював виняткову важливість того, що останні хвилі розширення НАТО відбулися на сході Європи, й що в ЦСЄ територія НАТО віднині пролягає безперервним ланцюгом від Фінської затоки до південного узбережжя Чорного моря. Країни цього регіону, стверджує Байден, принесли з собою новий дух та ентузіазм; вони краще за інших розуміють цінність свободи; можливо їм не обов'язково буде слідувати за Америкою в будь-якій внутрішньо-натівській суперечці, проте вони не стануть піддаватися «рефлексивному анти-американізму», поширеному в багатьох колах Західної Європи, й навряд чи ставитимуть під сумнів мотиви дій Америки, «вважаючи за краще дати Вашингтону можливість сумніватися самому» [4, с. 20-21].

Проатлантичні настрої, які переважали в нових демократіях, не відмінюють проте довгострокової тенденції: трансформація та переформатування посткомуністичного простору в Європі відбуватимуться в першу чергу силами союзу. Якщо США та НАТО забезпечують військово-політичне та морально-ідеологічне прикриття прозахідної орієнтації місцевих еліт, то на ЄС фактично лягає функція економічного та соціально-політичного управління як регіоном ЦСЄ, так й прилеглими до нього іншими країнами пострадянського простору.

Проте вирішення питання, до якого «берегу» Заходу приєднуються країни ЦСЄ, може бути відкладено лише на певний час, й в довгостроковому плані воно буде вирішено не на користь США. Так, напередодні пражського саміту НАТО, на якому до альянсу було запрошено сім країн ЦСЄ та Балтії, професор Джорджтауну Ч. Купчан, прибічник теорії «кінця Заходу» та «кінця американської ери», висловився з цього приводу вельми рішуче: посткомуністичні країни «вступають до західного альянсу, дні якого полічені... Центральноєвропейські країни, які прагнуть в НАТО, роблять це в основному для того, щоб об'єднатися з Америкою, але – хочуть вони того чи ні – замість цього вони об'єднуються з Європою» [5]. Вже очевидно, що Купчан недооцінив здатності НАТО до само-

відтворювання, так само як й окремі слабкі місця ЄС. Проте загальна тенденція переходу постсоціалістичних держав в євроцентристську систему координат відмічена ним вірно, й цей перехід вже набув характеру довгострокової тенденції.

Вже іракська війна показала, що в східноєвропейському проамериканському «моноліті» намітилися перші тріщини. Цікаво, що найактивнішу підтримку Сполученим Штатам надали ті країни, де найбільш сильними були антиросійські настрої (Польща, Румунія, держави Балтії). Нотки ж незгоди з американськими діями проявилися, насамперед, в тих країнах, які довгий час входили до німецько-австрійського цивілізаційного простору (Словенія, Чехія, права течія в політичному житті Угорщини та Болгарії).

Директор програми центрально- та східноєвропейських досліджень Центру стратегічних та міжнародних досліджень (Вашингтон) Я. Бугайські та співробітник цієї програми І. Телекі відзначали, що міцність та надійність союзу ЦСЄ з Вашингтоном не може бути гарантована. «Будь-які підозри, що Сполучені Штати сприймають їхню підтримку як належне можуть стати політичним чинником, який у майбутньому змусить країни ЦСЄ зайняти антиамериканську, проєвросоюзівську або нейтральну позицію [6, с. 98].

Ще далі у своїх міркуваннях зайшов керівник Центру ліберальних стратегій (Софія), директор Проекту з дослідження антиамериканізму (ЦСУ, Будапешт) І. Крастев. За його ствердженням, органічною формою мислення для еліт «нової» Європи на відміну від «старої» є антиамериканізм. Але навіть цей болгарський дослідник, відчуючи штучність свого зіставлення «обох Європ», визнає, що з боку Вашингтону було б небезпечним й нереалістичним використовувати «нову Європу» як інструмент для розколу та ослаблення ЄС, зниження ефективності його зовнішньої політики та політики безпеки. Готовність майже всіх нових демократій стати на бік ЄС в питанні щодо Міжнародного кримінального суду повинна послугувати для США сигналом, що сприймати підтримку

східноєвропейців як належне було би великим зовнішньополітичним прорахунком [7, с. 12].

Схоже, що адміністрація Дж. Буша - мол. вважала вигідним для себе збереження й поглиблення подібного дистанціювання між провідними країнами «старої» та «нової» Європи. Однак у довгостроковому плані така тактика обернулася прорахунком для самого Вашингтону, який внаслідок спрощеної філософії часів республіканської адміністрації Буша - мол., недооцінив різноманіття європейського політичного ландшафту. Можна погодитися з думкою американського експерта, що, досліджуючи проблеми безпекових взаємозв'язків між Центральною Європою, Німеччиною, Північною Європою й країнами Балтії, відзначав: стратегія, заснована на формулі «стара Європа – нова Європа», заважає зрозуміти складність цих взаємовідносин, а цінність, наприклад, Польщі для американських інтересів буде залишатися обмеженою, допоки Берлін та Варшава не врегулюють свої розбіжності [8, с. 420].

Формування проєвропейської орієнтації й більш критичного відношення до США в посткомуністичних країнах могло би відбуватись швидше, однак воно стримується не в останню чергу певними тенденціями в розвитку ЄС, самою філософією європеїзму. Ці тенденції викликають побоювання у Європі в цілому, й особливо серед народів, які нещодавно встали на шлях демократичного розвитку.

Досить відверто висловив ці побоювання президент Чехії В. Клаус, який є давно відомим своїм негативним відношенням до євробюрократії, її прагнення до всеосяжного контролю над життєдіяльністю об'єднаної Європи. Виступаючи в листопаді 2004 р. в Інституті Фрейзера (Ванкувер), Клаус заявив, що чергове розширення ЄС лише посилить та висвітлить властиві європеїзму пороки. Серед них – дефіцит демократії й недолік демократичного контролю над інститутами Євросоюзу; усе більш відверте зрушення від демократичного типу прийняття рішень до ієрархічного; посилення впливу найбільш могутніх країн ЄС за рахунок малих країн; зростаюче втручання Брюсселю з метою викоринити будь-які

відхилення від встановлених норм; зростання розриву між пересічними громадянами й брюссельськими центрами влади; усе більша анонімність у прийнятті рішень. Натякаючи на те, що сучасний європеїзм здатен втілити в життя знамениті антиутопії О. Хакслі й Дж. Оруелла, президент Чехії висловив думку, що «нова Європа» у його розумінні повинна бути Європою економічної свободи, Європою без державного патерналізму, без псевдоморалістської політкоректності, без інтелектуального снобізму й елітизму, без наднаціональних та континенталістських амбіцій [9].

Незважаючи на невдоволення, що найчастіше викликається процесом європейського будівництва й діяльністю інтеграційних інститутів, наразі в країнах ЦСЄ вже не стоїть питання про зміну європейського вектору на атлантичний. Євроскептики й супротивники брюссельської бюрократії зовсім не обов'язково повинні бути ортодоксальними атлантистами й прихильниками проамериканської орієнтації.

Оскільки країни ЦСЄ однозначно визначають, що їхній головний інтерес знаходиться у Європі, надмірний акцент Вашингтону на неєвропейські місії НАТО, нав'язування новим союзникам найчастіше не тих завдань, заради яких вони вступали в альянс, загрожує подальшим розмиванням проамериканської лояльності їх правлячих еліт. Щоправда, деяким державам регіону імponує настанова, проголошена колишнім державним секретарем США К. Пауеллом щодо НАТО, зайнятого захистом загальної території й запобіганням агресії, «альянсу, який присвячено захисту загальних ідеалів», «розширенню зони свободи й зміцненню миру» [10]. Особливо це стосується країн, які перебувають на східному рубежі євроатлантичного співтовариства (Польща, Литва, Румунія). Однак більшості центральноєвропейських країн все-таки ближче ті пріоритети, які пов'язані з їхнім становищем в інтегрованій Європі.

Новий тренд зростання геополітичної ролі ЦСЄ став формуватися приблизно 8-10 років тому. Точкою відліку була російсько-грузинська війна 2008 р. Апогеєм стала «українська криза»

(з анексією Криму Росією й її фактичною участю у конфлікті на Донбасі).

На думку професора М. Оренстайна, розвиток цієї тенденції призвів до того, що Європа знову стала розділеним континентом. Лінія поділу з часів закінчення Холодної війни стала як ніколи гострою, погрожуючи розділити Європу на два світи. Цей новий розподіл Європи є наслідком зіткнення двох континентальних геополітичних концепцій. Одна – це західний проект «цілісної й вільної Європи», розширеної зони економічного співробітництва, політичної взаємозалежності й демократичних цінностей. Інша – російський проект Євразійського Союзу, фактично, на думку Оренстайна, статичного й авторитарного, який повинен скласти конкуренцію ЄС [11, с. 531].

Нарощування конфронтації у відносинах Росії й Заходу в останні роки насправді вивело країни ЦСЄ на передову протистояння після багатьох років відносного спокою. У певному сенсі Центральна та Східна Європа знову перетворюється на зону змагання між Сходом та Заходом на невизначений термін, протягом якого Росія спробує взяти хоча б частковий геополітичний реванш за рахунок посилення свого впливу в таких країнах як Угорщина, Чехія, Болгарія, країни Балтії.

Стратегія Росії на найближчі роки є зрозумілою: перетворити Євразійський Союз на серйозного конкурента ЄС, перешкодити зусиллям США та ЄС у розширенні їх впливу в Європі та Євразії, відновити в повному обсязі сферу свого впливу в європейській зоні пострадянського простору.

Західна стратегія видається значно менш зрозумілою. З одного боку, інтегрований Захід не припиняє спроб впровадження характерних для нього методів, підходів та цінностей у російську дійсність задля повноцінної інтеграції Росії в західні інститути (СОТ, МВФ та ін.). З іншого боку – намагається протистояти тиску Москви та її постійним спробам відновити свій геополітичний вплив у ряді ключових регіонів (Близький Схід, Центральна Азія, Арктика й т. п.).

Суттєво те, що перед політичним класом Заходу стоїть дилема шекспірівського калібру: відповідати на виклики, які кидає Росія світовому співтовариству, за допомогою продовження політики її залучення в орбіту Заходу, чи повернутися до політики «стримування» часів холодної війни (принаймні у варіанті 1960-х – 70-х рр.). Ситуація для Заходу ускладнюється очевидною відсутністю консенсусу з цих (як втім й низки інших) питань як усередині ЄС, так й поміж ЄС та США.

Усе це залишає ЦСЄ у центрі комплексного протистояння між Сходом та Заходом, яке буде розіграватися в економічній, військовій та інформаційній сферах. Разом з тим сьогоднішня Центральна та Східна Європа в будь-якому разі усвідомлює, що збереження її конструктивної ролі в ЄС, надійного партнерства з США й стабільної про-атлантичної орієнтації можливо лише за умови належного усвідомлення Брюсселем та Вашингтоном тих пріоритетів, які країни регіону вважають першочерговими для себе.

Список використаних джерел

1. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? – М.: Ладомир, 2002. – 352 с.
2. Asmus R. Rebuilding the Atlantic Alliance // Foreign Affairs. – 2003 // <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2003-09-01/rebuilding-atlantic-alliance>
3. Allen G. Reallocating NATO Forces in Europe // The Washington Times. – 2003. – April 29.
4. Biden J.-Jr. The Istanbul Summit: Stepping Up to the Challenge // The US and NATO: An Alliance of Purpose. US Foreign Policy Agenda. – US Department of State. – 2004. – Vol. 9, N 2. – P. 20-22.
5. Kupchan Ch. The Last Days of the Atlantic Alliance // Financial Times. – 2002. – November 17.
6. Bugajski J., Teleki I. Washington's New European Allies: Durable or Conditional Partners? // Washington Quarterly. – 2005. – Vol. 28, N 2. – P. 95-107.
7. Krastev I. The Anti-American Century? // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15, N 2. – P. 5-16.
8. Michta A. Central Europe and the Baltic Littoral in NATO // Orbis. – 2004. – Vol. 48, N 3. – P. 409-421.
9. Klaus V. Czech Republic's Transition, European Problems and the Fraser Institute. – Vancouver: Fraser Institute, 2004 // <http://www.hrad.cz/cz>
10. Powell Welcomes Seven New East European Members to NATO // Washington File. – 2004. – March 29.
11. Orenstein M. Geopolitics of a Divided Europe // East European Politics and Societies and Cultures. – 2015. – Vol. 29, N 2. – P. 531-540.